GLOBALLASHUV VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA O'QUVCHILARDA ESTETIK TAFAKKUR HAMDA MILLIY-MADANIY IDENTIFIKATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Qosimova Ferangiz
Osiyo xalqaro universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24215331

Annotatsiya. Maqolada globallashuv jarayonlari va raqamli transformatsiya ta'lim muhitiga olib kirgan yangi imkoniyatlar hamda xatarlar fonida o'quvchilarning estetik tafakkuri va milliy-madaniy identifikatsiyasini uyg'un rivojlantirish masalasi tahlil qilinadi. Muallif estetik tarbiya va madaniy o'zlikni anglash jarayonlarini bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro to'ldiruvchi pedagogik vazifalar sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotda mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilinib, raqamli muhitda madaniy merosni o'rganish, ijodiy loyiha faoliyati, mediasavodxonlik va madaniyatlararo dialogga asoslangan to'rt yo'nalishli strategik model taklif etiladi. Modelni umumiy o'rta ta'lim maktablarida san'at, adabiyot va tarix fanlarini integratsiyalash orqali amaliyotga tatbiq etish mumkin.
Kalit so'zlar: globallashuv, raqamli transformatsiya, estetik tafakkur, milliy-madaniy identifikatsiya, pedagogik strategiya, madaniy meros, mediasavodxonlik, integrativ ta'lim.

Abstract. The article examines how the aesthetic thinking and national-cultural identity of schoolchildren can be developed in a balanced way amid the opportunities and risks that globalization and digital transformation bring to education. Rather than treating aesthetic education and cultural self-awareness as separate goals, the author views them as mutually reinforcing pedagogical tasks. Drawing on a comparative analysis of Uzbek and international scholarship, the study proposes a four-component strategic model built on digital engagement with cultural heritage, creative project work, critical media literacy, and intercultural dialogue. The model can be introduced in general secondary schools through the integration of art, literature, and history curricula.
Keywords: globalization, digital transformation, aesthetic thinking, national-cultural identity, pedagogical strategy, cultural heritage, media literacy, integrative education.

Kirish

XXI asrning birinchi choragida jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab olgan globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimi oldiga ham mutlaqo yangi talablarni qo'ymoqda. Bugungi o'quvchi axborotni asosan ekran orqali qabul qiladi, uning didi va qadriyatlar tizimi esa ko'p hollarda maktab yoki oila emas, balki ijtimoiy tarmoqlar, video platformalar va global ommaviy madaniyat mahsulotlari ta'sirida shakllanadi. M.Prenski ta'biri bilan aytganda, «raqamli tub aholi» avlodi uchun virtual makon tabiiy yashash muhitiga aylangan [11]. Bunday sharoitda o'quvchining go'zallikni idrok etish, uni baholash va yaratish qobiliyati, shuningdek, o'zini muayyan xalq va madaniyat vakili sifatida anglashi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biriga aylanmoqda.

Globallashuvning madaniy oqibatlari ilmiy adabiyotlarda turlicha baholanadi. Bir tomondan, u turli xalqlar san'ati va madaniyati bilan tanishish, xalqaro muloqotda ishtirok etish uchun keng eshik ochadi. Ikkinchi tomondan, standartlashgan ommaviy madaniyat namunalarining ustuvorligi milliy estetik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

an'analarning chetga surilishiga, yoshlarning madaniy ildizlardan uzoqlashishiga sabab bo'lishi mumkin. R.Robertson bu ikki tendensiyaning bir vaqtda kechishini «glokalizatsiya» tushunchasi orqali izohlagan [12]. Demak, pedagogik vazifa global ta'sirlardan to'siq qurish emas, balki ularni tanqidiy idrok etib, milliy madaniyat bilan oqilona uyg'unlashtira oladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida mazkur masalaga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun ta'lim-tarbiya jarayonining huquqiy asoslarini yangilagan bo'lsa [2], «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi ta'limni raqamlashtirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi [3]. Biroq raqamli vositalarni joriy etish bilan estetik va madaniy tarbiya mazmunini o'zaro bog'lash mexanizmlari hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ushbu maqolaning maqsadi – globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida o'quvchilarda estetik tafakkur hamda milliy-madaniy identifikatsiyani uyg'un shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalarni ilmiy asoslash va ularning tizimli modelini taklif etishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Estetik tarbiya muammosi falsafiy-pedagogik tafakkur tarixida chuqur ildizlarga ega. F.Shiller estetik tarbiyani shaxsning hissiy va aqliy tabiatini uyg'unlashtiruvchi, uni ichki erkinlikka olib boruvchi vosita sifatida talqin etgan [5]. J.Dyui esa san'atni kundalik hayot tajribasidan ajratib qo'ymaslik, estetik kechinmani har qanday mazmunli faoliyatning tarkibiy qismi deb bilish g'oyasini ilgari surgan [7]. Bu qarash zamonaviy ta'limda estetik tafakkurni faqat san'at darslari bilan cheklamasdan, butun o'quv jarayoniga singdirish zarurligini asoslaydi.

Milliy pedagogik merosda ham go'zallik va axloqning birligi masalasi markaziy o'rin tutadi. Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida tarbiyani millat taqdiri bilan bevosita bog'lab, nafosat va odob tushunchalarini bir-biridan ajralmas holda talqin qilgan [1]. Jadid ma'rifatparvarlarining qarashlarida ona tili, adabiyot va milliy san'atni o'rganish yosh avlodning o'zligini anglashi uchun asosiy omil sifatida e'tirof etilgan. Bu g'oyalar bugungi kunda milliy-madaniy identifikatsiyani shakllantirishning nazariy tayanchlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Madaniy identifikatsiya tushunchasini tahlil qilishda S.Xoll ishlari muhim ahamiyatga ega. Olim identifikatsiyani bir marta berilgan, o'zgarmas mohiyat sifatida emas, balki tarix, madaniyat va hokimiyat munosabatlari ichida doimiy ravishda qayta shakllanib boruvchi jarayon sifatida ko'radi [8]. A.Appaduray esa global madaniy oqimlarni «landshaftlar» tizimi orqali tasvirlab, media va texnologiyalar shaxsning tasavvur olamiga bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan [6]. Bu yondashuvlar milliy-madaniy identifikatsiyani yopiq emas, balki ochiq va dinamik tizim sifatida shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

B.M.Nemenskiy san'at ta'limini «o'z ostonasidan jahon madaniyatiga» tamoyili asosida qurishni taklif qilgan: o'quvchi avvalo o'z oilasi, mahallasi va xalqining badiiy an'analarini anglab, so'ngra boshqa madaniyatlarni tushunishga o'tadi [4]. YuNESKOning san'at ta'limi bo'yicha yo'l xaritasida ham badiiy ta'lim madaniy xilma-xillikni hurmat qilish va ijodiy salohiyatni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qayd etilgan [13]. Raqamli muhit nuqtai nazaridan esa H.Jenkins va hammualliflarining «ishtirok madaniyati» konsepsiyasi diqqatga sazovor: unga ko'ra, yoshlar media mahsulotlarining passiv iste'molchisidan ularning faol yaratuvchisiga aylanib bormoqda, shu bois maktab yangi media savodxonligi ko'nikmalarini maqsadli rivojlantirishi lozim [9].

Shunday qilib, tahlil etilgan manbalar estetik tafakkur va madaniy identifikatsiyaning o'zaro bog'liqligini e'tirof etsa-da, ularni raqamli ta'lim muhitida birgalikda shakllantirishning yaxlit pedagogik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

strategiyasi masalasi yetarlicha yoritilmaganini ko‘rsatadi. Aynan shu bo‘shliq maqolada ko‘tarilgan muammoning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, unda tizimli-strukturaviy, madaniyatshunoslik va kompetensiyaviy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. Asosiy metodlar sifatida falsafiy, psixologik-pedagogik va madaniyatshunoslik adabiyotlarini qiyosiy tahlil qilish, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, umumlashtirish hamda pedagogik modellashtirishdan foydalanildi. Strategiyalarni saralashda ular uchta mezonga javob berishi talab etildi: birinchidan, estetik va madaniy maqsadlarni bir vaqtning o‘zida qamrab olishi; ikkinchidan, raqamli vositalarning imkoniyatlariga tayanishi; uchinchidan, umumiy o‘rta ta’lim maktabi sharoitida amalga oshirilishi mumkin bo‘lishi.

Tadqiqotda estetik tafakkur deganda o‘quvchining voqelik va san’at hodisalaridagi go‘zallikni idrok etish, ularni tahlil qilish, asoslangan baho berish hamda o‘z ijodida qo‘llash qobiliyatlarining yaxlit tizimi tushuniladi. Milliy-madaniy identifikatsiya esa shaxsning o‘z xalqi tarixi, tili, an’analari va badiiy merosiga daxldorligini anglashi, unga hissiy jihatdan bog‘lanishi va bu merosni boshqa madaniyatlar bilan muloqotda ongli ravishda namoyon eta olishi sifatida talqin qilinadi.

Tahlil va natijalar

Olib borilgan tahlil asosida o‘quvchilarda estetik tafakkur va milliy-madaniy identifikatsiyani uyg‘un shakllantirishga yo‘naltirilgan to‘rt yo‘nalishli strategik model ishlab chiqildi. Uning tarkibiy qismlari quyida batafsil yoritiladi.

Birinchi strategiya – madaniy merosni raqamli vositalar yordamida o‘zlashtirish. Virtual muzeylar, me’moriy obidalarning uch o‘lchamli modellari, raqamlashtirilgan qo‘lyozmalar va miniatyura asarlari to‘plamlari o‘quvchiga Samarqand, Buxoro yoki Xiva yodgorliklari bo‘ylab sinf xonasidan turib «sayohat» qilish imkonini beradi. Biroq texnologiyaning o‘zi tarbiyaviy natija bermaydi: o‘qituvchi har bir raqamli manbani savollar, kuzatish topshiriqlari va qiyosiy tahlil bilan boyitishi zarur. Masalan, o‘quvchilar Shohi Zinda majmuasi koshinlaridagi naqshlarning ritmi va simmetriyasini o‘rganib, ularni zamonaviy dizayn namunalari bilan solishtirsa, ularda estetik kuzatuvchanlik ham, o‘z madaniyatiga nisbatan faxr tuyg‘usi ham bir vaqtda rivojlanadi.

Ikkinchi strategiya – ijodiy loyiha faoliyati. Bu yondashuvda o‘quvchi madaniy merosni faqat o‘rganuvchi emas, balki uni yangicha talqin qiluvchi muallifga aylanadi. Mahalla tarixiga bag‘ishlangan raqamli hikoya (digital storytelling), xalq ertagi asosidagi qisqa animatsiya, milliy naqsh motivlaridan foydalanilgan grafik dizayn yoki an’anaviy kuylarni zamonaviy aranjirovkada qayta ishlash kabi loyihalar shular jumlasidandir. Bunday faoliyatda estetik tafakkur tanlash, kompozitsiya tuzish va baholash jarayonlari orqali mustahkamlansa, milliy-madaniy identifikatsiya o‘quvchining shaxsiy tajribasi va ijodiy mahsuloti bilan bog‘lanib, chuqurroq ichki o‘zlashtiriladi.

Uchinchi strategiya – tanqidiy mediasavodxonlikni rivojlantirish. Global media oqimi o‘quvchiga son-sanoqsiz vizual va audial mahsulotlarni taqdim etadi, ammo ularning badiiy qimmati va g‘oyaviy mazmuni bir xil emas. Shu sababli darslarda reklama roliklari, musiqiy kliplar, ijtimoiy tarmoqlardagi ommabop videolar kabi materiallarni estetik va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilish mashg‘ulotlarini muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. O‘quvchi «Asar qanday ifoda vositalari yordamida ta’sir ko‘rsatmoqda?», «Unda qaysi qadriyatlar ilgari surilmoqda?», «Milliy madaniyat qanday tasvirlangan – haqqoniymi yoki stereotip asosidami?» kabi savollarga javob izlash orqali didni mustaqil shakllantirish va axborotni saralash ko‘nikmasini egallaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘rtinchi strategiya – madaniyatlararo dialogga asoslangan ta’lim. Milliy-madaniy identifikatsiya boshqa madaniyatlarni inkor etish orqali emas, balki ular bilan qiyoslash va muloqot jarayonida yanada aniqroq anglanadi. Xorijiy maktablar bilan onlayn hamkorlik loyihalari, «Navro‘z va boshqa xalqlarning bahor bayramlari», «Sharq va G‘arb miniatyura san’ati» kabi qiyosiy mavzulardagi muhokamalar o‘quvchiga o‘z madaniyatining o‘ziga xosligini ko‘rish hamda uni boshqalarga tushunarli tilda taqdim etishni o‘rgatadi. Bu B.M.Nemenskiy ilgari surgan «o‘z ostonasidan jahon madaniyatiga» tamoyilining raqamli davrdagi amaliy ifodasi hisoblanadi [4].

Strategiyalarning asosiy tavsifi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Estetik tafakkur va milliy-madaniy identifikatsiyani shakllantirish strategiyalarining tavsifi

Strategiya	Raqamli vositalar	Estetik tafakkurga ta’siri	Identifikatsiyaga ta’siri
Madaniy merosni raqamli o‘zlashtirish	Virtual muzeylar, 3D modellar, raqamli arxivlar	Kuzatuvchanlik, shakl va rang uyg‘unligini idrok etish	Tarixiy-madaniy merosga daxldorlik, faxr tuyg‘usi
Ijodiy loyiha faoliyati	Raqamli hikoya, animatsiya, grafik dizayn dasturlari	Kompozitsion fikrlash, ijodiy tanlov va baholash	Merosni shaxsiy tajriba orqali qayta talqin qilish
Tanqidiy mediasavodxonlik	Media matnlar, videoplatformalar, tahlil shablonlari	Badiiy didni mustaqil shakllantirish, sifatni farqlash	Stereotiplarni aniqlash, madaniy immunitet
Madaniyatlararo dialog	Onlayn hamkorlik platformalari, videokonferensiyalar	Turli estetik tizimlarni qiyoslash	O‘z madaniyatining o‘ziga xosligini anglash va taqdim etish

Taklif etilayotgan strategiyalarning samaradorligi bir qator pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq. Avvalo, o‘qituvchining raqamli-pedagogik kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi: P.Mishra va M.Kyoler ta’kidlaganidek, texnologiyani samarali qo‘llash uchun o‘qituvchi uni fan mazmuni va pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtira bilishi lozim [10]. Ikkinchidan, tasviriy san’at, musiqa, ona tili va adabiyot hamda tarix fanlari o‘rtasida fanlararo integratsiyani ta’minlash, umumiy mavzular atrofida birlashgan o‘quv modullarini ishlab chiqish talab etiladi. Uchinchidan, baholash tizimi faqat bilimni emas, balki o‘quvchining ijodiy mahsulotlari, refleksiv yozuvlari va portfoliosini ham qamrab olishi kerak. Nihoyat, oila va mahalla bilan hamkorlik o‘quvchi maktabda egallagan madaniy tajribani kundalik hayotda mustahkamlash imkonini beradi.

Shuni ham ta’kidlash joizki, raqamli vositalar jonli san’at bilan bevosita muloqotning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Ekran orqali ko‘rilgan obida yoki eshitilgan maqom ijrosi qanchalik sifatli bo‘lmasin, u haqiqiy makonda kechadigan estetik kechinmaning barcha qirralarini bera olmaydi. Shu bois raqamli faoliyatni muzeylar, hunarmandlar ustaxonalari va teatrlarga tashriflar bilan muvozanatlashtiruvchi aralash (blended) format tavsiya etiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqot globallashuv va raqamli transformatsiya o‘quvchilarning estetik va madaniy rivojlanishiga ikki yoqlama ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi: ular bir vaqtning o‘zida yangi imkoniyatlar manbai va o‘ziga xos xatarlar omili hisoblanadi. Mazkur sharoitda estetik tafakkur va milliy-madaniy identifikatsiyani alohida-alohida emas, balki yagona pedagogik jarayonning o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlari sifatida shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Taklif etilgan model to‘rt strategiyani – madaniy merosni raqamli o‘zlashtirish, ijodiy loyiha faoliyati, tanqidiy mediasavodxonlik va madaniyatlararo dialogni – yagona tizimga birlashtiradi. Uni amaliyotga joriy etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlariga raqamli san’at pedagogikasi modullarini kiritish; san’at, adabiyot va tarix fanlari bo‘yicha integratsiyalashgan o‘quv loyihalarini ishlab chiqish; milliy madaniy meros bo‘yicha o‘zbek tilidagi sifatli raqamli ta’lim resurslari bazasini kengaytirish; o‘quvchilarning estetik va madaniy rivojlanishini baholashning portfolioga asoslangan mezonlarini yaratish.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali empirik jihatdan tekshirish hamda uni turli yosh guruhlari va ta’lim muassasalari xususiyatlariga moslashtirish masalalarini o‘rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-6079-son Farmoni. 05.10.2020.
4. Неменский Б.М. Педагогика искусства. – М.: Просвещение, 2007.
5. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 6. – М.: Гослитиздат, 1957.
6. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
7. Dewey J. Art as Experience. – New York: Minton, Balch & Company, 1934.
8. Hall S. Cultural Identity and Diaspora // Identity: Community, Culture, Difference / ed. by J. Rutherford. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222–237.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.